

कुलपद्धती व शालांतर्गत स्पर्धा

डॉ. महेश देशपांडे

बाल्यावस्थेत विविध खेळ खेळणे ही प्रत्येक बालकाची जणू मूलभूत गरजच आहे म्हणूनच वेळ मिळताच प्रत्येक लहान मूलं खेळ खेळण्यात मग्न असल्याचे दिसून येते. शाळेमध्ये लहान मुलांनी जास्तीत जास्त खेळावे व कृतिशील राहावे या दृष्टीने अनेक खेळणी; जसे जंगल जिम, घसरगुंडी, सिंगलबार-डबलबार इत्यादी विविध प्रकारच्या साहित्यांची मांडणी मैदानात करून ठेवलेली असते. अगदी पूर्व प्राथमिक स्तरापासूनच सर्व बालकांना खेळण्यामध्ये आवड दिसून येते. केवळ माणसाच्याच बालकांमध्ये नाही तर प्रत्येक प्राण्यांच्या पिल्लांमध्ये खेळणे व मस्ती करणे हे अतिशय स्वाभाविकपणे दिसून येते, ती त्या बालकाची मूलभूत गरज व सहज प्रवृत्तीच असते. लहानपणी एखादे मुल खेळले नाही अथवा कृतिशील राहिले नाही तर त्याचे अतिशय दूरगामी परिणाम होतात, जीवनाच्या प्रत्येक स्तरावर त्याचा परिणाम दिसून येतो. बालपणी कमी खेळणे किंवा कृतिशीलतेच्या आभावाचा भावी आयुष्यातील आरोग्यावर देखील दुष्परिणाम होतो असे अनेकवेळा दिसून आले आहे.

लहानपणी एखादे मुल खेळत नाही याची अनेक कारणे असू शकतात. एखादे मूल का खेळत नाही हे जाणून घ्यायचे असल्यास त्याच्या बालपणी म्हणजे पूर्व प्राथमिक स्तरावर शाळेमध्ये त्या बालकास कोणत्या सुविधा उपलब्ध होत्या व खेळण्याच्या किंवा कृतिशील राहण्याच्या किती संधी त्याला मिळाल्या हे तपासावे लागेल. पूर्व प्राथमिक स्तरावर प्रत्येक बालकास खेळण्यासाठी अथवा कृतिशील

राहण्यासाठी योग्य प्रमाणात म्हणजेच शाळेमध्ये असलेल्या संख्येनुसार सोयीसुविधा उपलब्ध करून देणे तसेच त्या सोयीसुविधांचा जास्तीत जास्त उपयोग व्हावा या दृष्टीने शाळेतील प्रत्येक तुकडी नुसार शारीरिक शिक्षणाचा पुरेसा कार्यक्रम तयार करणे आवश्यक ठरते. शारीरिक शिक्षणाचे केवळ वेळापत्रक तयार करून चालणार नाही तर ते प्रभावीपणे राबविणे व प्रत्येक बालकास शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान जास्तीत जास्त संधी उपलब्ध करून देणे महत्त्वाचे असते. पूर्व प्राथमिक स्तरापासूनच आरोग्य व शारीरिक शिक्षणाच्या तासिकांमध्ये त्या वर्गातील प्रत्येक मूल शारीरिक दृष्ट्या कृतिशील राहिले असे भरगच्च व सुनियोजित कार्यक्रम असायला हवे.

शारीरिक शिक्षणाची तासिका केवळ खेळांपुरतीच मर्यादित न राहता त्यामध्ये मूलभूत शारीरिक कौशल्यांचा विकास होण्याच्या दृष्टीने वैविध्यपूर्ण मूलभूत हालचाली, व्यायाम, छोटे खेळ, शर्यती, स्पर्धा इत्यादींचा समावेश असावा. याचसोबत शारीरिक शिक्षणाच्या तासिकांमध्ये संपूर्ण तासिकेदरम्यान वापरले जाणारे साहित्य त्यांची रचना तसेच विविध बाबींचा योग्य क्रम लक्षात घेणे क्रमप्राप्त ठरते. शारीरिक शिक्षणात राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांमुळे अनेक जीवनकौश्ल्ये विकसित होतात असे आढळून आले आहे. जगभरात झालेल्या अनेक संशोधनातून असे दिसून येते की एखाद्या व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास करायचा असल्यास शारीरिक उपक्रम उपयुक्त ठरतात,

त्यामुळे शारीरिक घटकांसोबत मानसिक घटक देखील विकसित होतात. शारीरिक घटकांचा योग्य विकास झाल्यास मानसिक घटक व आरोग्य राखणे सुलभ ठरते. लहानपणापासून शारीरिक दृष्ट्या कृतिशील राहणारी व्यक्ती त्याच्या वैयक्तिक जीवनात येणाऱ्या अडचणींना सहज तोंड देऊ शकते. शारीरिक शिक्षणात मूलभूत हालचाली, व्यायाम, छोटे खेळ, शर्यती याशिवाय स्पर्धांना अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान स्पर्धेमध्ये सहभागी झाल्यामुळे अनेक बाबींचे शिक्षण मैदानावरच घडते. मैदानामध्ये अगदी छोट्या-छोट्या स्पर्धामधून मिळालेले धडे जीवनोपयोगी ठरतात. जीवनात येणाऱ्या अनेक कठीण प्रसंगास तोंड देण्यासाठी आवश्यक असणारी कौशल्ये या स्पर्धामधून सहजच विकसित होतात.

शारीरिक शिक्षण उपक्रमातील शालेय विद्यार्थी सहभाग

बरेचदा अनेक बालकांना त्यातही प्रामुख्याने मुलींना शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान घेतल्या जाणाऱ्या विविध उपक्रमांमध्ये सहभागी होण्याचा कंटाळा येतो. याची अनेक कारणे आढळून आलेली आहेत. जसे-

- एखाद्या बालकाची शारीरिक क्षमता मुळातच कमी असल्यास शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान घेतल्या जाणाऱ्या विविध उपक्रमांमध्ये त्या बालकास फारसे यश मिळत नाही, बहुदा काही मूलभूत हालचाली व्यायाम किंवा खेळाची कौशल्ये करणे अवघड जात असल्यामुळे किंवा कसे करावे हे समजत नसल्यामुळे त्यामध्ये फारशी आवड निर्माण होत नाही.
- शारीरिक शिक्षण तासिका घेणाऱ्या शिक्षकाने अथवा शिक्षिकेने तासिकेदरम्यान घ्यावयाच्या

उपक्रमांचे योग्य नियोजन केले नसल्यास कमी क्षमता असलेल्या बालकास योग्य व पुरेशी संधी मिळत नाही, परिणामी ते बालक शारीरिक उपक्रमांपासून हळूहळू दूर जायला लागते.

- शारीरिक शिक्षणाचा तास घेण्याकरिता विद्यार्थी संख्येनुसार लागणारे साहित्य, मैदान इत्यादी सुविधांची अनेक शाळांमध्ये उपलब्धता नसल्याचे आढळून आले आहे. पुरेसे साहित्य व मैदान यांची उपलब्धता नसल्यामुळे शारीरिक शिक्षण तासिके दरम्यान घेण्यात येणाऱ्या उपक्रमांमध्ये सहभागी होण्याची आवड कमी होत जाते.
- चंद्रशेखर आगाशे शारीरिक शिक्षण महाविद्यालयाच्या बीपीएड अभ्यासक्रमाच्या विद्यार्थ्यांनी छात्रसेवा २०१९-२० मध्ये केलेल्या संशोधनानुसार असे दिसून आले आहे की ८०% शाळांमधून शारीरिक शिक्षणाचा तास इतर विषय शिक्षकांना किंवा शिक्षिकेला दिला जातो. शारीरिक शिक्षणाचे औपचारिक शिक्षण घेतले नसल्यामुळे या शिक्षकांना तासिकेदरम्यान नेमके कोणते उपक्रम घ्यावे व ते कसे राबवावे याची फारशी जाण नसते परिणामी शारीरिक शिक्षणाचे अध्यापन प्रभावी ठरत नाही व विद्यार्थ्यांचा शारीरिक शिक्षणाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन नकारात्मक होत जातो.
- वरील संशोधनात मिळालेल्या निष्कर्षांवरून असे दिसून येते की शाळांमधून राबविल्या जाणाऱ्या शारीरिक शिक्षण विषयास फारसे महत्त्व दिलेले नाही. अनेक शाळांमधून या विषयाला पुरेसा वेळही (तासिका) दिलेला नाही, या विषयाच्या तासिका होतात किंवा नाही याचे देखील कोणीही पर्यवेक्षण करत नाही असे बिपीएडच्या विद्यार्थ्यांनी नोंदविले.

- चंद्रशेखर आगाशे शारीरिक शिक्षण महाविद्यालयाच्या बीपीएड अभ्यासक्रमाच्या विद्यार्थ्यांनी छात्रसेवा २०१९-२० मध्ये केलेल्या संशोधनांमधून असेही दिसून आले आहे की शारीरिक शिक्षणातील विविध कौशल्ये स्पर्धात्मक पद्धतीने करून घेतल्यास विद्यार्थी ती कौशल्ये उत्साहाने करतात, स्पर्धेमध्ये चुरशीने सहभागी होतात व अशा उपक्रमांचा आनंद घेतात.
- शारीरिक उपक्रम स्पर्धात्मक पद्धतीने घेतल्यास विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेला आव्हान निर्माण होते; हे आव्हान मला सहज पेलता येऊ शकते किंवा मी त्यावर मात करू शकतो अशी भावना निर्माण झाली म्हणजे त्या शारीरिक उपक्रमांबद्दल विद्यार्थ्यांमध्ये आवड निर्माण होऊन व ते त्या उपक्रमांमध्ये सहभागी होऊ लागतात. याउलट शारीरिक कौशल्यांबद्दल विद्यार्थ्यांना अशी आव्हाने निर्माण केली नाही तर त्यामधील त्यांची गोडी कमी होते व ते त्यापासून दूर जाऊ लागतात.
- प्रत्येक इयत्तेतील तसेच प्रत्येक वयोगटातील विद्यार्थ्यांमध्ये कौशल्य व क्षमतांच्या बाबतीत भेद आढळून येतो, एखादा खेळ किंवा शारीरिक उपक्रम खेळत असताना काही मुलांच्या क्षमता व खेळातील कौशल्य इतर मुलांच्या तुलनेत सरस असतात. ज्या बालकाकडे शारीरिक क्षमता व खेळातील कौशल्य कमी आहे किंवा त्याच्यातील या क्षमतांचा विकास झालेला नाही अशा बालकाची त्याच्यापेक्षा सरस कौशल्य असलेल्या बालकाशी स्पर्धा लावली तर ते आव्हान त्या कमजोर बालकास पेलणे शक्य होत नाही, परिणामी भीतीपोटी त्या बाबीचा तिरस्कार निर्माण होऊन ते बालक त्यापासून दूर राहणे पसंत करते.

प्रभावी शारीरिक शिक्षण अंमलबजावणी

शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान घेतल्या जाणाऱ्या विविध उपक्रमांमधील सहभाग कमी असण्याची कारणे दूर करण्यासाठी शाळेमध्ये प्रभावी शारीरिक शिक्षणाची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे म्हणूनच शारीरिक शिक्षण या विषयाला महत्त्व देणे अत्यंत आवश्यक आहे. शारीरिक शिक्षण प्रभावी करण्यासाठी खालील बाबींचा विचार करावा.

- प्रत्येक तुकडी करिता या विषयाच्या पुरेशा तासिका उपलब्ध करून द्याव्या.
- शाळेतील विद्यार्थी संख्येनुसार आवश्यक साधन सुविधांची निर्मिती करावी.
- शारीरिक शिक्षणाचे योग्य ज्ञान असणाऱ्या शिक्षकानेच या विषयाचे अध्यापन करावे.
- शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान राबविण्यात येणाऱ्या सर्व बाबींचे सुयोग्य नियोजन करणे.
- शारीरिक शिक्षण तासिकेदरम्यान प्रत्येक विद्यार्थ्यांस सहभागाची पुरेशी संधी उपलब्ध व्हावी यादृष्टीने तासिकेचे नियोजन करावे.
- विद्यार्थ्यांमधील भेद लक्षात घेऊन कार्यक्रम राबवले जावे तसेच विद्यार्थ्यांकडून स्पर्धात्मक पद्धतीचा अवलंब करून कौशल्य सराव करून घ्यावा.
- ज्या विद्यार्थ्यांची क्षमता कमी आहे किंवा त्यांची शारीरिक कौशल्ये फारशी विकसित झालेली नाही अशा विद्यार्थ्यांचा वेगळा विचार केलेला असावा व त्या विद्यार्थ्यांना न्याय मिळेल असे आयोजन करावे.
- शारीरिक शिक्षणाची प्रत्येक तासिका प्रभावी ठरावी यासाठी शिक्षकाची भूमिका सर्वाधिक महत्त्वाची आहे. शारीरिक शिक्षणाची तासिका

राबविण्यासाठी प्रत्येक वेळी शिक्षकाने आगोदर नियोजन करणे खूप आवश्यक असते.

वरील सूचनांचा अवलंब केल्यास शारीरिक शिक्षण प्रभावी ठरेल, प्रत्येक विद्यार्थी शारीरिक शिक्षण उपक्रमांमध्ये सहभागी होईल, त्याच्या मूलभूत हालचाली तसेच क्रीडा कौशल्यांचा विकास होईल, त्याच बरोबर इतर व्यक्तिमत्व कौशल्यांचा देखील विकास होण्यास मदत होईल.

कुलपद्धती

शालेय शारीरिक शिक्षण कार्यक्रम यशस्वी करण्याच्या दृष्टीने कुलपद्धती देखील अत्यंत उपयुक्त

ठरते. अनेक शाळांमध्ये कुलपद्धती असून आंतरकुल स्पर्धांच्या माध्यमातून शारीरिक शिक्षणाची उद्दिष्टे प्राप्त केली जातात. कुलपद्धतीत मुलांना छोट्या गटांत विभागून सर्व कार्यक्रम पार पडले जातात. आंतरकुल स्पर्धांच्या माध्यमातून शाळेमधील प्रत्येक विद्यार्थ्यास शारीरिक उपक्रमांमध्ये सहभागी होण्याची संधी देता येते. आपल्या शाळेमध्ये कुलपद्धती तयार करण्यासाठी शाळेतील सर्व विद्यार्थ्यांची विविध कुलांमध्ये विभागणी करावी लागते. सर्वसाधारणपणे कुलपद्धती तयार करताना शाळेतील विद्यार्थ्यांची चार कुलांमध्ये विभागणी करतात. विद्यार्थ्यांची अशी चार कुलांमध्ये विभागणी केल्यामुळे वयोगटानुसार चार

संघ तयार होतात व त्या चार संघांमध्ये आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन करता येते. विशेष म्हणजे आंतरकुल स्पर्धेमध्ये केवळ मैदानी बाबींच्याच स्पर्धा घेतल्या जातात असे नाही तर यामध्ये आंतरकुल निबंध स्पर्धा, प्रश्नमंजुषा, अभिनय स्पर्धा, तसेच इतर अनेक प्रकारच्या स्पर्धादेखील घेता येतात.

एकदा आपल्या कुलाचा अभिमान वाटू लागला, की पुढे तोच व्यापक होऊन शाळा, जिल्हा, राज्य आणि देशपातळीपर्यंत जातो. खरे तर आंतरकुल स्पर्धांमधून याचे बाळकडूच दिले जातात. शाळेमध्ये बहुदा विद्यार्थी आपल्या वर्गातील मुलांशीच परिचित असतात मात्र कुलपद्धतीमुळे इतर वर्गातील विद्यार्थ्यांशी सुद्धा त्याची मैत्री होते.

कुलपद्धतीची परंपरा

भारतातल्या अनेक शाळा व शारीरिक शिक्षण महाविद्यालयांमधून कुलपद्धती व आंतरकुल स्पर्धांची अनेक वर्षांची परंपरा असल्याचे दिसून येते. वरिष्ठ महाविद्यालयांमधून कुलपद्धतीची परंपरा कुठेही फारशी आढळत नाही, बहुदा वरिष्ठ महाविद्यालयांमधून कुलपद्धती राबविणे सहज शक्य होत नसावे. मात्र प्रयत्न केल्यास वरिष्ठ महाविद्यालयांमध्ये देखील कुलपद्धती प्रभावी ठरेल.

- पुण्यातील श्री शिवाजी प्रीपरेटरी मिलिटरी स्कुल (SSPMS) येथे शालेय शिक्षण पूर्ण केलेले श्री मिलिंद क्षीरसागर यांनी दिलेल्या माहितीनुसार या शाळेमध्ये शाळेच्या स्थापनेपासूनच कुलपद्धती आहे, तेथील कुलांची नावे कोल्हापूर कुल, इंदोर कुल, बडोदा कुल आणि ग्वाल्हेर कुल अशी असून ती संस्थाने आहेत; कोल्हापूरचे छत्रपती संस्थान, इंदोरचे होळकर संस्थान, बडोद्याचे गायकवाड संस्थान आणि ग्वाल्हेरचे शिंदे संस्थान. श्री शिवाजी

प्रीपरेटरी मिलिटरी स्कुल (SSPMS) या शैक्षणिक संस्थेची स्थापना या चार संस्थानिकांनी मिळून केली होती आणि या शाळेमध्ये त्या-त्या संस्थानिकांची मुले सैनिकी शिक्षणासाठी पाठवली जात होती. त्यांच्यासाठीच कुलांची नावे तशी ठेवण्यात आली होती. सुरवातीच्या काळात तर त्या संस्थानिकांकडून आलेले विद्यार्थी त्याच नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या कुलामधेच विभागले जात होते व त्या नावाच्याच वसतीगृहामध्ये त्यांची राहण्याची व्यवस्था केलेली असे.

- पुण्यातील १५० वर्षांपेक्षाही जास्त जुनी असलेल्या बिशप हायस्कूलमधेही कुलपद्धती आहे कदाचित १०० वर्षांपेक्षा जुनी कुलपद्धती असलेल्या शाळांपैकी ही एकमेव शाळा असावी. या शाळेमध्ये प्रत्येक कुलावर एका हाऊसमास्टरची नेमणूक केलेली असे हे हाऊसमास्टर शारीरिक शिक्षण शिक्षकच असतात असे नाही तर इतर विषय शिक्षकालादेखील ही जबाबदारी सोपवली जाई. विशेष म्हणजे या शिक्षकाला त्याच्या कुलाचा सराव घेण्यासाठी मैदानावर उतरावे लागे व स्वतःदेखील मार्गदर्शन करतांनाच कुलातील खेळाडूंसह सराव करावा लागे. हाऊसमास्टर ही जबाबदारी मोठ्या आनंदाने व उत्साहाने पार पडण्याची परंपरा या शाळेमध्ये होती. सदर माहिती या शाळेमध्ये शिक्षण पूर्ण केलेल्या व नंतर याच शाळेत चित्रकला शिक्षक म्हणून म्हणून काम केलेल्या हाऊसमास्टर कार्लोस ड्यूप्रॅट यांनी दिली.
- महाराष्ट्रीय मंडळाच्या चंद्रशेखर आगाशे शारीरिक शिक्षण महाविद्यालयात देखील कुलपद्धतीला मोठी परंपरा असून आजही महाविद्यालयामध्ये

माजी विद्यार्थी मेळावा असतो तेंव्हा प्रत्येकजण आपली ओळख करून देतांना अभिमानाने ते शिकत असतांना ज्या कुलात होते त्याचा उल्लेख करतात. अशी ओळख करून देतांना त्याच्या मध्ये त्या कुलाबद्दल इतक्या वर्षांनी देखील अजूनही आपुलकी, अभिमान आणि कुलातील इतर विद्यार्थ्यांबद्दलचा जिऱ्हाळा जाणवतो. चंद्रशेखर आगाशे महाविद्यालयात दर शनिवारी आंतरकुल स्पर्धेचे आयोजन केले जाते. आंतरकुल स्पर्धेचे आयोजन करण्याची जबाबदारी दर वेळी एका कुलास दिली जाते. स्नातकोत्तर पदवीचे (M.P.Ed चे) विद्यार्थी या स्पर्धामध्ये पंच म्हणून कामगिरी बजावतात. कुलातील प्रत्येक सदस्याला या स्पर्धामधून सहभागी होण्याची पुरेशी संधी मिळते. वर्षभर लघु खेळ शर्यती, जिम्नास्टिक, स्टंट्स, फिटनेस- हसल पासून ते बास्केटबॉल, फुटबॉल, इत्यादी खेळांच्या आंतरकुल स्पर्धा भारावल्या जातात. अनेक आंतरकुल स्पर्धांच्या शेवटी शिक्षकांचा संघ विद्यार्थ्यांच्या संघाविरुद्ध खेळण्यासाठी मैदानात उतरतो आणि संपूर्ण मैदानावर जणू एकच जल्लोष दिसून येतो.

- वर्षाच्या शेवटी आंतरकुल ऍथलेटिक्स स्पर्धांनी तर चुरशेचा कळस गाठण्याची जणू येथे परंपराच तयार झाली आहे. आगाशे महाविद्यालयातील स्नातकोत्तर पदवीच्या विद्यार्थ्यांसाठी देखील स्वतंत्र कुलरचना करण्यात आली आहे.
- खरे तर महाराष्ट्रामध्ये कांदिवली येथे सर्वप्रथम शारीरिक शिक्षण महाविद्यालयाची सुरुवात झाली आणि या कांदिवलीच्या महाविद्यालयात देखील कुलपद्धती होती असे तिथे शारीरिक शिक्षण प्रशिक्षण घेतलेल्या डॉ. द. वि. कुलकर्णी

सरांनी सांगितले.बहुदा कांदिवलीच्या या महविद्यालयामधूनच इतर सर्व शारीरिक शिक्षण महाविद्यालयांमध्ये ही परंपरा गेली असावी.

- भारतातील सर्वात मोठे व केंद्रीय शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय ग्वाल्हेर येथे असून या लक्ष्मिबाई राष्ट्रीय शारीरिक शिक्षण संस्थान, अभिमत विश्वविद्यालयामध्ये देखील अगदी संस्थेच्या स्थापनेपासूनच कुलपद्धतीचा उपयोग करून आंतरकुल स्पर्धा आयोजन केले जाते. या संस्थेतील विद्यार्थी वसतिगृहातदेखील कुलांप्रमाणेच राहतात.

कुलापद्धतीमुळे त्या-त्या संस्थेमध्ये एक परंपरा निर्माण होते आणि निश्चितच कुलपद्धतीची विद्यार्थी घडवण्यामध्ये महत्वाची भूमिका आहे हे या संस्थांच्या कुलपद्धतींचा अभ्यास केल्यास लक्षात येते.

कुलपद्धतीचे फायदे

शाळेमध्ये एकदा कुलांची रचना झाली म्हणजे अनेक बाबींमध्ये आंतरकुल स्पर्धा घेता येतात. यामध्ये अनेक बाबींचा समावेश करता येतो जसे; छोटे खेळ, शर्यती, पूरक खेळ, परिवर्तीत खेळ, मास ऍथलेटिक्स, व्यायाम स्पर्धा, सूर्यनमस्कार, नृत्य स्पर्धा, निबंध स्पर्धा, वक्तृत्व स्पर्धा, अभिनय स्पर्धा, समूह चित्रकला स्पर्धा इत्यादी. आंतरकुल स्पर्धेमध्ये अनेक बाबींचा समावेश करता येतो हे आंतरकुल स्पर्धेचे वैशिष्ट्य होय कारण स्पर्धामधील विविधतेमुळे आंतरकुल स्पर्धेचे खालीप्रमाणे अनेक फायदे आढळून आले आहेत.

- शाळेतील प्रत्येक बालकास या स्पर्धामधून सहभागाची संधी मिळवून देता येते.
- आंतरकुल स्पर्धेमध्ये कुलातील सर्वच्या सर्व

विद्यार्थ्यांना एकाच वेळी सहभागी होता येते अशा स्वरूपाच्या आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन करता येते.

- आंतरकुल स्पर्धामध्ये शाळेतील जास्तीत जास्त विद्यार्थी सहभागी होऊ शकतात.
- विद्यार्थ्यांस त्याच्याकडे असलेल्या गुणांचे व कौशल्यांचे प्रदर्शन करण्याची संधी मिळते.
- अगदी सोप्या व विविध बाबींच्या स्पर्धांचे आयोजन केल्यामुळे विद्यार्थ्यांमधील अनेक मूलभूत कौशल्य विकसित होण्यास मदत मिळते.
- या स्पर्धामुळे प्रज्ञावंत खेळाडूंची ओळख (Talent Identification) होते व सर्वोत्तम खेळाडूंची निवड करता येते.
- आंतरशालेय स्पर्धेसाठी उत्तम संघ तयार होण्यास मदत मिळते.
- संघभावना वाढीस लागते, असे आढळून आले आहे की इयत्ता पाचवीच्या आंतरकुल स्पर्धामधून खेळणाऱ्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्याच कुलातील इतर वर्गांचे विद्यार्थी देखील प्रोत्साहन देतात तसेच वरच्या वर्गांचे विद्यार्थी त्यांच्या कुलातील पाचवी किंवा सहावीच्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन देखील करतात.
- विद्यार्थी समायोजन करण्यास शिकतो.
- कुलाचे नाव, ध्वज व रंग याबद्दल आदर व अभिमान निर्माण होतो.
- शाळेमध्ये कुलांची परंपरा तयार होते.
- विद्यार्थी प्रोत्साहित होऊन स्पर्धेमध्ये चुरशीने सहभागी होतात.
- निकोप स्पर्धात्मक वातावरण तयार होण्यास

मदत मिळते.

- मनोरंजन होते, खिलाडू वृत्ती वाढते विद्यार्थ्यांमध्ये स्वयंशिस्त वाढते.
- विद्यार्थी मोठ्या मुलांचे व कुलनायकाचे अनुकरण करतात.
- विद्यार्थ्यांना नेतृत्व करण्याची संधी मिळते व त्यामुळे नेतृत्व गुणांना वाव मिळून विद्यार्थ्यांमध्ये नेतृत्व करण्याचे धाडस निर्माण होते व नेतृत्व गुणाचा विकास होतो.
- आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन केल्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये आयोजन कौशल्य विकसित होते. स्पर्धेचे वेळापत्रक निश्चित करणे, स्पर्धेसाठी लागणाऱ्या साहित्याची जमवाजमव करणे, उद्घाटन व बक्षीस वितरणाच्या कार्यक्रमाचे नियोजन करणे, सुत्रसंचलन करणे इत्यादी अनेक गुणांना वाव मिळतो. इतकेच नाही तर विद्यार्थ्यांमध्ये जबाबदारीची जाणीव निर्माण होते व त्यांना श्रम मूल्य समजते.
- विद्यार्थ्यांमध्ये जबाबदारीची जाणीव निर्माण झाल्यामुळे कामाचे विकेंद्रीकरण करता येते व त्यामुळे अनेक कामांचे वाटप करता येते व एकाच व्यक्तीवर कामाचा ताण येत नाही.
- विविध आंतरकुल स्पर्धांमध्ये पंचांचे काम केल्यामुळे निःपक्षपातीपणाने व धैर्याने निर्णय देता येतो.
- विद्यार्थ्यांमधील सर्जनशीलतेला वाव मिळतो.

कुल निवडण्याची प्रक्रिया

शाळेमध्ये कुलपद्धतीचा अवलंब करायचे निश्चित झाले की सर्वप्रथम सर्व विद्यार्थ्यांची कुलांमध्ये विभागणी करावी लागते. विद्यार्थ्यांची कुलांमध्ये विभागणी करत असतांना खालील बाबी लक्षात घ्याव्या.

- संपूर्ण विद्यार्थ्यांची विभागणी चार किंवा आठ कुलांमध्येच करावी, त्यामुळे स्पर्धेचे आयोजन करतांना उप-उपांत्य किंवा उपांत्य सामन्यांपासून स्पर्धेची सुरुवात करता येते.
- विद्यार्थ्यांची कुलांमध्ये विभागणी करत असताना यादृच्छिक पद्धतीचा अवलंब करावा.
- उदा. लॉटरी पद्धती, जेणेकरून कुलांमध्ये विभागले जाणारे विद्यार्थी निःपक्षपातीपणे निवडले जातील व त्यांची निवड करताना कोणताही पूर्वग्रह राहणार नाही.
- यादृच्छिक पद्धती वापरून कुलांची निवड केल्यामुळे सर्व कुलांमध्ये समान क्षमतेचे विद्यार्थी निवडले जाण्याची व संघ समान ताकदीचे बनण्याची संभाव्यता वाढते. एखादा संघ बलाढ्य झाला तर त्याचा परिणाम स्पर्धांवर होतो व सतत तोच संघ जिंकत गेला तर इतर संघाचा स्पर्धा सहभाग कमी होतो त्यामुळे एखादाच संघ बलाढ्य होणार नाही याची कुलविभागणी करतांनाच काळजी घ्यावी.
- एखाद्या शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांची प्रथमच कुलांमध्ये विभागणी करायची असल्यास जास्त वेळ लागतो कारण शाळेतील सर्व विद्यार्थी म्हणजेच प्रत्येक तुकडीतील प्रत्येक विद्यार्थ्यांची स्वतंत्रपणे विभागणी करण्याचे काम मोठे असते. त्यानंतर दरवर्षी केवळ नवीन प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांचीच विभागणी करण्याचे काम उरते. दरवर्षी शाळेमध्ये प्रवेश घेणाऱ्या नवीन विद्यार्थ्यांची निवड देखील यादृच्छिक पद्धतीनेच केली जावी.

कुलांचे नामकरण व ओळख

- प्रत्येक कुलाचे नामकरण करणे आवश्यक असते. कुलाचे नामकरण करण्यासाठी देखील

लॉटरी पद्धतीचा अवलंब करावा. कुलाचे नाव वैशिष्ट्यपूर्ण असावे व स्पर्धेदरम्यान खेळणाऱ्या खेळाडूंना त्या नावामधून प्रेरणा मिळावी.

- कुल पद्धतीमध्ये कुलांना दिली जाणारी नावे ही राष्ट्रीय नेत्यांची असावी जसे
- छत्रपती शिवाजी कुल, महाराणा प्रताप कुल, आर्य चाणक्य कुल इत्यादी. या नावांना फार मोठा इतिहास असून या नेत्यांच्या चारित्र्यामुळे निश्चित प्रेरणा मिळते.
- प्रत्येक कुलाला जसे नाव दिले जाते तसेच त्या कुलाचा रंगही निश्चित करावा व त्या रंगाचा ध्वज त्या कुलाला प्रदान करण्यात यावा.

कुलप्रमुख व कुलनायकांची नेमणूक

- सर्व कुलांची निवड झाल्यानंतर प्रत्येक कुलाकरिता कुलनायक व सहनायकांची नेमणूक करावी. कुलाचा नायक व सहकुलनायक निवडतांना काळजीपूर्वक निवडावा कारण त्यांना संपूर्ण कुलाचे नेतृत्व करून त्या कुलाला प्रथम स्थान मिळवून घ्यायचे असते.
- प्रत्येक कुलाचा एक कुलनायक व सहकुलनायक नेमातानाच त्या कुलाच्या प्रत्येक स्तरावर एक-एक कुल नायकांची निवड सार्थक ठरते. जसे प्रत्येक इयत्तेकारीता एक कुलनायक व सहकुलनायक असावा.
- जसे प्रत्येक कुलाला कुलनायक व सहकुलनायकाची नेमणूक केली जाते तसेच संपूर्ण शाळेच्या आंतरकुल स्पर्धेकरिता एक कुलप्रमुख नायक व कुलप्रमुख उपनायक अशी दोन विद्यार्थ्यांची नेमणूक देखील करावी. हे दोन विद्यार्थी शाळेतील सर्व कुलाचे नेतृत्व करतील तसेच शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यामधील दुवा म्हणून काम करतील.

- शाळेतील शारीरिक शिक्षण शिक्षकाची नेमणूक संपूर्ण कुलपद्धतीचा प्रमुख म्हणून करण्यात यावी, हरकत नसल्यास इतर विषयांच्या शिक्षकांची देखील तशी नेमणूक करता येईल.
- शाळेचे मुख्याध्यापक या कुलपद्धतीमध्ये संचालकाची भूमिका बजावतील, संचालकाच्या परवानगीनेच कुलपद्धतीचे सर्व कार्यक्रम पार पडले जावे.
- शाळेतील शिक्षकांना कुलाचे पालकत्व देऊन त्यांचीदेखील कुलानुसार विभागाणी करावी.
- विद्यार्थ्यांनी आपल्या कुलाचे घोषवाक्य तयार करावे त्यासाठी पालकत्व घेतलेल्या शिक्षकाने त्यांना मार्गदर्शन करावे.
- वरील सर्व बाबी ठरल्यानंतर शाळेतील सर्व विद्यार्थी तसेच पालकांसमोर मोठ्या कार्यक्रमाचे आयोजन करून कुलांची नावे, संघनायक, कुलांचे रंग-ध्वज, कुलशिक्षक, कुलपालक इत्यादी सर्वांची घोषणा करावी.

आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन

एकदा कुलांची विभागाणी झाली की विविध आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन करावे. आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन करतांना खालील बाबी ध्यानात घ्याव्या.

- वर्षाभाराच्या सर्व आंतरकुल स्पर्धेचे वेळापत्रक वर्षाच्या सुरवातीलाच निश्चित करून सर्व विद्यार्थ्यांना कळवावे. या वेळापत्रकामध्ये स्पर्धेचे नाव, दिनांक, ठिकाण, वेळ व आवश्यक अटींचा उल्लेख असावा.
- आंतरकुल स्पर्धा निश्चित झाली म्हणजे दर वेळी किमान एक आठवडा आगोदर त्या स्पर्धेचा दिवस, वेळ इत्यादींची घोषणा करावी म्हणजे प्रत्येक कुलाच्या संघांना आयोजन किंवा स्पर्धेची तयारी करण्यासाठी योग्य वेळ मिळतो.

- आंतरकुल स्पर्धेच्या आयोजनाची जबाबदारी दरवेळी एका कुलाकडे द्यावी, आयोजनासाठी त्या कुलाच्या कुलनायाकास जबाबदार ठरवावे.
- पालकत्व स्वीकारलेल्या शिक्षकांनी आयोजन करण्यासाठी तसेच कुलाच्या संघांना स्पर्धेसाठी मार्गदर्शन करावे व त्या कुलातील विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहित करावे.
- आंतरकुल सामने कसे खेळवले जाणार याबाबत विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शक सूचना द्याव्या व त्यानुसार सामने खेळवले जावे.
- सामन्यांमध्ये पंच म्हणून काम करण्याकरिता वरिष्ठ विद्यार्थ्यांची नेमणूक करता येते, त्या दृष्टीने विद्यार्थ्यांना तयार करावे.
- आंतरकुल स्पर्धेचा निकाल लागल्यानंतर प्रत्येक कुलाला स्पर्धेतील कामगिरीनुसार गुणदान करावे.

कुलांना प्रोत्साहन

- आंतरकुल स्पर्धेचा गुणफलक तयार करून शाळेमध्ये दर्शनी भागात लावावा व प्रत्येक आंतरकुल स्पर्धा झाल्याबरोबर त्या स्पर्धेमधील कामगिरीनुसार कुलांच्या गुणांची नोंद गुणफलकावर करावी.
- जेथे गुणफलक लावला जाईल तेथेच विजयी कुलाचा ध्वज लावण्यासाठी ध्वज स्तंभाची व्यवस्था करावी व विजयी कुलाचा ध्वज फडकवला जावा. अशाप्रकारे विजयी कुलाचा ध्वज पुढील स्पर्धेपर्यंत फडकवत ठेवावा म्हणजे इतर कुलांमधील विद्यार्थ्यांना त्यापासून प्रेरणा मिळेल.
- शाळेने नेमलेल्या कुलप्रमुख शिक्षकाने प्रत्येक आंतरकुल स्पर्धेच्या निकालाची नोंद ठेवावी. अशाप्रकारची नोंद ठेवण्याकरता स्वतंत्र

- व्यवस्था करावी त्यामध्ये खालील नोंदी असाव्या
- स्पर्धेमध्ये सहभागी झालेल्या सर्व खेळाडूंची व कुलांची नावे.
- स्पर्धा कोणत्या पद्धतीने (बाद पद्धत/साखळी पद्धत) झाली त्याचे वेळापत्रक.
- प्रत्येक सामन्याचे गुणपत्रक व सामन्याचे निकाल.
- स्पर्धेमध्ये मुलांना मिळालेल्या यशापयशाची व विशेष घटनांची नोंद, प्रत्येक मुलाला मिळालेले गुण.

आंतरकुल स्पर्धेचे वर्गीकरण

शाळेमध्ये घेतल्या जाणाऱ्या आंतरकुल स्पर्धांमध्ये वैविध्य आढळून येते. सर्वसाधारणपणे या स्पर्धा क्षैतीज (Horizontal) पद्धतीने घेतल्या जातात, मात्र अनुलंब (Vertical) पद्धतीने देखील आंतरकुल स्पर्धा घेता येतात.

अ) क्षैतीज (Horizontal) आंतरकुल स्पर्धा

या स्पर्धा एकाच वयोगटात व एकाच वर्गातील वेगवेगळ्या कुलांमध्ये घेतल्या जातात. जसे इयत्ता पाचवीच्या चार तुकड्यांमध्ये असलेल्या विद्यार्थ्यांची चार कुलांमध्ये विभागणी केलेली असल्यास इयत्ता पाचवीचे सर्व तुकड्यांमधील एकत्रित मिळून प्रत्येक कुलाचा एक संघ याप्रमाणे चार संघांमध्ये आंतरकुल स्पर्धा घेता येते. संघनिवड करताना चारही तुकड्यां-मधील विद्यार्थ्यांची निवड करता येते. चारही तुकड्यांमधून खेळाडूंची निवड करण्याकरता अगोदर तुकडी अंतर्गत आंतरकुल स्पर्धेचे आयोजन करून प्रत्येक तुकडीतील प्रत्येक कुलामधील उत्कृष्ट खेळाडूंचे निरीक्षण करून ठेवता येते. याचप्रमाणे प्रत्येक वर्गाच्या चार संघांतर्गत आंतरकुल स्पर्धेचे आयोजन करता येते. या स्पर्धांना क्षैतीज (Horizontal) आंतरकुल स्पर्धा असे म्हणतात.

ब) अनुलंब (Vertical) आंतरकुल स्पर्धा

या स्पर्धा एकाच वयोगटातील मात्र वेगवेगळ्या वर्गातील कुलांमध्ये घेतल्या जातात. जर शाळेमधील प्रत्येक इयत्तेमध्ये असलेल्या विद्यार्थ्यांचे प्रत्येकी चार कुल आहेत तर इयत्ता पाचवीच्या प्रत्येक कुलाचा एक संघ व इयत्ता सहावीच्या प्रत्येक कुलाचा एक संघ याप्रमाणे आठ संघांमध्ये आंतरकुल स्पर्धा घेता येतात. संघनिवड करताना प्रत्येक वर्गाच्या चारही तुकड्यांमधील विद्यार्थ्यांची निवड संघामध्ये करावी. याचप्रमाणे सहावी-सातवी, सातवी-आठवी, आठवी-नववी, नववी-दहावी याप्रमाणे इतर वर्गांमध्ये देखील चार संघांतर्गत आंतरकुल स्पर्धेचे आयोजन करता येते. या स्पर्धांना अनुलंब (Vertical) आंतरकुल स्पर्धा असे म्हणतात.

क) वयोगटांतर्गत आंतरकुल स्पर्धा

ज्याप्रमाणे विविध वयोगटांतर्गत आंतरशालेय स्पर्धांचे आयोजन केले जाते त्याच प्रमाणे विविध वयोगटांतर्गत आंतरकुल स्पर्धांची देखील आयोजन करता येते. उदाहरणार्थ बारा वर्षाखालील, चौदा वर्षाखालील, सोळा वर्षाखालील व अठरा वर्षाखालील विद्यार्थ्यांचा प्रत्येक कुलाचा प्रत्येकी एक संघ तयार करून वयोगटानुसार आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन करता येईल. यामध्ये केवळ वयोगटाचा विचार केला जातो जसे बारा वर्षाखालील एका कुलाचा संघ तयार करतांना इयत्ता पाचवी ते सातवी मधील बारा वर्षाखालील सर्व विद्यार्थ्यांचा विचार करता येतो, याच प्रमाणे चौदा वर्षाखालील संघामध्ये एखादा पाचवीचा विद्यार्थी देखील खेळू शकतो.

आंतरकुल स्पर्धा आयोजन पद्धती

आंतरकुल स्पर्धा विविध पद्धतीने आयोजित करता येते त्यामध्ये बाद पद्धती व साखळी पद्धती हे दोन प्रकार लोकप्रिय आहेत. दोन्ही पद्धतींचे फायदे

व तोटे आहेतच, यामुळे प्रत्येक जण आपल्या सोयीनुसार या पद्धतींचा वापर करत असतो.

अ) बाद पद्धती

क्रीडा स्पर्धांच्या बाद पद्धतीमध्ये खेळणाऱ्या संघांना एकदा हारल्यानंतर स्पर्धेमधून बाहेर पडावे लागते. या पद्धतीने आयोजित केलेल्या स्पर्धांमध्ये प्रत्येक संघ केवळ जिंकूनच पुढे जाऊ शकतो त्यामुळे शेवट पर्यंत जिंकलेला संघच विजय ठरतो. संघांच्या संख्येवरून सामन्यांची संख्या निश्चित ठरते, तिसऱ्या व चौथ्या क्रमांकासाठी सामना घ्यायचे ठरल्यास एकूण संघांच्या संख्येइतकीच सामन्यांची संख्या असते अन्यथा केवळ प्रथम व द्वितीय क्रमांक निश्चित ठरवण्यासाठी स्पर्धा घेतल्यास सामन्यांची संख्या स्पर्धेतील एकूण संघांच्या संख्येपेक्षा एकने कमी असते (एकूण सामने = संघ संख्या - १). बाद पद्धतीने सामने घ्यायचे ठरवल्यास कार्यक्रम पत्रिका तयार करणे आवश्यक आहे यामध्ये कोणता संघ कोणत्या संघाविरुद्ध, कोणत्या मैदानावर व किती वाजता खेळेल याची माहिती दिलेली असते. अशा प्रकारचे वेळापत्रक तयार करण्यासाठी लॉटस पडावे लागतात व असे लॉटस पुढील प्रमाणे पडता येतात.

- स्पर्धेत सहभागी होणाऱ्या संघांची संख्या निश्चित करावी
- सहभागी होणाऱ्या संघांची संख्या दोन, चार, आठ, सोळा, बत्तीस. अशी असल्यास बाद पद्धतीमध्ये घेतल्या जाणाऱ्या कोणत्याही एका फेरीची संख्या पूर्ण होते परंतु नेहमीच स्पर्धेत सहभाग घेणाऱ्या संघांची संख्या वरील संख्यांपैकीच असते असे नाही, अशावेळी पहिल्या फेरीतून काही संघ बाहेर पडल्यानंतरच्या फेरीत आवश्यक असणाऱ्या संघांची संख्या पूर्ण होते व त्यापुढील सर्व फेऱ्या सलग पूर्ण करता येतात म्हणूनच पहिल्या

फेरीतील सामने लावत असताना काही संघांना बाय दिला जातो व या फेरीतील सामन्यांच्या संख्येएवढे संघ बाहेर पडतात पुढील फेरीतील एकूण संघ संख्या पूर्ण होते. पुढील उदाहरणावरून हे स्पष्ट होईल.

उदाहरण क्र. १ : जर एका स्पर्धेत १९ संघांनी सहभाग घेतला असेल व बाद पद्धतीने सामने घेतले असतील तर त्या स्पर्धेत पहिल्या फेरीत किती संघांना बाय द्यावा लागेल ?

उत्तर : जर एका स्पर्धेत १९ संघांनी सहभाग घेतला असेल व बाद पद्धतीने सामने घेतले असतील तर त्या स्पर्धेत पहिल्या फेरीत १७ संघांना बाय द्यावा लागेल

स्पष्टीकरण :

- स्पर्धेत सहभागी होणाऱ्या संघांची संख्या = १९
- दुसरी फेरी पूर्ण होण्यासाठी सोळा संघांची आवश्यकता आहे त्यामुळे १९ पैकी तीन संघ पहिल्या फेरीत बाद ठरल्यास १६ संघ उरतील व पुढील फेरी पूर्ण होऊ शकते.
- जर तीन संघ बाद करायचे असतील तर तीन सामने खेळवावे लागतील म्हणजेच पहिल्या फेरीत सहा संघांचे तीन सामने लावून इतर संघांना बाय देण्यात येतो.
- पहिल्या फेरीत एकूण संघांपैकी फक्त सहा संघांमध्ये सामने लावणार असल्यामुळे १९ पैकी १३ संघांना बाय देण्यात येतील.
- पहिल्या फेरीत नेमके किती सामने लावायचे व किती बाय द्यायचे यासाठी दुसऱ्या पद्धतीने पाहायचे झाल्यास पहिल्या फेरीतील एकूण सामने घेण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या संघांची संख्या पूर्ण होण्यासाठी प्रत्यक्ष सामन्यात सहभागी झालेल्या संघांच्या संख्येमध्ये किती संघ संख्या मिळवावी लागेल हे ठरवले जाते.

वरील उदाहरणानुसार स्पर्धेमध्ये १९ संघ सहभागी झालेले आहेत त्यामुळे पहिली फेरी पूर्ण होण्यासाठी ३२ संघाची गरज आहे म्हणजेच सहभागी झालेल्या संघांमध्ये तेरा संघ मिळवले असतात पहिली फेरी पूर्ण होण्यासाठी लागणारी ३२ ही संख्या पूर्ण होते. मात्र प्रत्यक्षात एकोणीसच संघ सहभागी झाले असल्यामुळे त्यापैकी तेरा संघांना बाय दिला (संघ संख्या ३२ – सहभागी संघ संख्या १९ = १३ बाय) म्हणजेच अप्रत्यक्षपणे या तेरा संघांचा काल्पनिक संघांशी सामना खेळवला असे होते. असे केल्याने पुढच्या फेरीत आवश्यक असणारी संघ संख्या (१६ संघ) पूर्ण होते व त्यापुढील सर्व फेऱ्या योग्य पद्धतीने पार पाडल्या जातात.

उदाहरण क्र. १ : जर एका स्पर्धेत १३ संघ सहभागी झालेत व बाद पद्धतीने सामने घेतले असतील तर त्या स्पर्धेत पहिल्या फेरीत किती संघांना बाय द्यावा लागेल ?

उत्तर : जर एका स्पर्धेत १३ संघ सहभागी झालेत व बाद पद्धतीने सामने घेतले असतील तर त्या स्पर्धेत पहिल्या फेरीत ३ संघांना बाय द्यावा लागेल

पहिल्या फेरीतील पूर्ण संघ संख्या – सहभागी संघ संख्या = बाय मिळणाऱ्या संघांची संख्या

$$१६ - १३ = ३$$

- एकदा किती संघांना बाय द्यायचे हे निश्चित झाले की ड्रॉज टाकले जातात. ड्रॉज टाकतांना यादीमध्ये सर्वात खाली असलेल्या संघाला पहिला बाय द्यावा व सामने वरून खाली लावत जावे, दुसरा बाय सर्वात वर असलेल्या संघास द्यावा, तिसरा बाय खालून दुसऱ्या संघास द्यावा, चौथा बाय वरून दुसऱ्या संघास द्यावा व याच प्रमाणे एकदा खालच्या व एकदा वरच्या संघाला बाय देत पुढे जावे.

- आगोदरच्या वर्षी याच स्पर्धांचे आयोजन केलेले असल्यास त्या स्पर्धेतील विजयी संघास ट्रॉजच्या यादीत सर्वात खाली ठेवावे व पहिला बाय नेहमीच मागील वर्षीच्या विजयी संघास द्यावा. मागील वर्षीच्या उपविजयी संघास

ट्रॉजच्या यादीत सर्वात वर ठेवावे व नेहमीच दुसरा बाय त्या संघास द्यावा

- बाद पद्धतीने सामने घेतांना खालील पद्धतीचे वेळापत्रक तयार करावे.

बाद पद्धतीने घेतलेल्या स्पर्धेसाठी वेळापत्रक

संघ	संघाचे नाव	फेरी १	फेरी २ (उप उपांत्य फेरी)	उपांत्य फेरी	अंतिम फेरी
१.	A	बाय	सा. क्र. ३	सा. क्र. ७	सा. क्र. ९
२.	B	बाय			
३.	C	बाय	सा. क्र. ५		
४.	D	सा. क्र. १			
५.	E				
६.	F	सा. क्र. २			
७.	G		सा. क्र. ६	सा. क्र. ८	
८.	H	बाय			
९.	I	बाय	सा. क्र. ४		
१०.	J	बाय			

सामना क्र.	मैदान क्र.	फेरी	दिनांक	वेळ
१	१	प्रथम	१३/०५/२०२०	सकाळी ७:००
२	२	प्रथम	१३/०५/२०२०	सकाळी ७:००
३	१	उप उपांत्य	१३/०५/२०२०	सकाळी ८:००
४	२	उप उपांत्य	१३/०५/२०२०	सकाळी ८:००
५	१	उप उपांत्य	१३/०५/२०२०	सकाळी ९:००
६	२	उप उपांत्य	१३/०५/२०२०	सकाळी ९:००
७	१	उपांत्य	१३/०५/२०२०	संध्या. ६:००
८	२	उपांत्य	१३/०५/२०२०	संध्या. ६:००
९	१	अंतिम	१४/०५/२०२०	सकाळी ७:००

ब) साखळी पद्धती

क्रीडा स्पर्धांच्या साखळी पद्धतीमध्ये खेळणाऱ्या संघांना एकदा हारल्यानंतरही स्पर्धेमधून बाहेर जावे लागत नाही. या पद्धतीने आयोजित केलेल्या स्पर्धांमध्ये प्रत्येक संघ त्याच्या गटातील इतर प्रत्येक संघाशी सामना खेळतो. प्रत्येक संघाला जिंकल्यास दोन गुण, हारल्यास शून्य गुण व सामना बरोबरीत सुटल्यास एक गुण दिला जातो. सर्वाधिक गुण घेणाऱ्या संघास विजयी घोषित केले जाते व गुणसंख्येवरूनच इतर संघांचा क्रम ठरवला जातो. साखळी पद्धतीने सामने घ्यायचे ठरवल्यास कार्यक्रम पत्रिका तयार करणे आवश्यक असते यामध्ये कोणता संघ कोणत्या संघाविरुद्ध, कोणत्या मैदानावर व किती वाजता खेळेल याची माहिती दिलेली असते. अशा प्रकारचे वेळापत्रक तयार करण्यासाठी लॉटस पडावे लागतात व असे लॉटस पाडण्याची पद्धती पुढीलप्रमाणे असते.

- स्पर्धेत सहभागी होणाऱ्या संघांची संख्या निश्चित करावी
- संघ संख्या गुणिले संघ संख्या अधिक एक भागिले दोन या सूत्रावरून एकूण सामन्यांची संख्या मिळते

$$\text{सामन्यांची संख्या} = (\text{संघ संख्या} \times \text{संघ संख्या} + १) / २$$

उदाहरण क्र. १ : जर एका स्पर्धेत १९ संघांनी सहभाग घेतला असेल व साखळी पद्धतीने सामने घेतले असता तर त्या स्पर्धेत किती सामने होतील ?

$$\begin{aligned} \text{सामन्यांची संख्या} &= (१९ \times (१९ + १)) / २ \\ &= (१९ \times २०) / २ \\ &= १९० \end{aligned}$$

जर एका स्पर्धेत १९ संघांनी सहभाग घेतला असेल व साखळी पद्धतीने सामने घेतले तर त्या स्पर्धेत १९० सामने होतील

उदाहरण क्र. १ : जर एका स्पर्धेत ४ संघांनी सहभाग घेतला असेल व साखळी पद्धतीने सामने घेतले असता तर त्या स्पर्धेत किती सामने होतील ?

$$\begin{aligned} \text{सामन्यांची संख्या} &= ४ \times (४ + १) / २ \\ &= (४ \times ५) / २ \\ &= १० \end{aligned}$$

जर एका स्पर्धेत ४ संघांनी सहभाग घेतला असेल व साखळी पद्धतीने सामने घेतले तर त्या स्पर्धेत १० सामने होतील. त्यासाठी पुढीलप्रमाणे लॉटस पाडतात.

चार संघ असतांना साखळी पद्धतीने सामने घेण्यासाठी वेळापत्रक

फेरी क्र.	सामना क्र.	सामना	दिनांक	वेळ	मैदान क्र.
प्रथम	१	संघ अ विरुद्ध संघ ब	५/०५/२०२०	सकाळी ७:००	१
	२	संघ क विरुद्ध संघ ड	५/०५/२०२०	सकाळी ८:००	२
द्वितीय	३	संघ अ विरुद्ध संघ क	५/०५/२०२०	संध्या. ५:३०	१
	४	संघ ड विरुद्ध संघ ब	५/०५/२०२०	संध्या. ६:३०	२
तृतीय	५	संघ अ विरुद्ध संघ ड	६/०५/२०२०	सकाळी ७:००	१
	६	संघ ब विरुद्ध संघ क	६/०५/२०२०	सकाळी ८:००	२

पाच सघ असतांना साखळी पद्धतीने सामने घेण्यासाठी वेळापत्रक

फेरी क्र.	सामना क्र.	सामना	दिनांक	वेळ	मैदान क्र.
१		बाय विरुद्ध संघ अ			
	१	संघ इ विरुद्ध संघ ब	५/०५/२०२०	सकाळी ७:००	१
	२	संघ ड विरुद्ध संघ क	५/०५/२०२०	सकाळी ७:००	२
२		बाय विरुद्ध संघ इ			
	३	संघ ड विरुद्ध संघ अ	५/०५/२०२०	सकाळी ८:३०	१
	४	संघ क विरुद्ध संघ ब	५/०५/२०२०	सकाळी ८:३०	२
३		बाय विरुद्ध संघ ड			
	५	संघ क विरुद्ध संघ इ	५/०५/२०२०	संध्या. ५:३०	१
	६	संघ ब विरुद्ध संघ अ	५/०५/२०२०	संध्या. ५:३०	२
४		बाय विरुद्ध संघ क			
	७	संघ ब विरुद्ध संघ ड	५/०५/२०२०	संध्या. ७:००	१
	८	संघ अ विरुद्ध संघ इ	५/०५/२०२०	संध्या. ७:००	२
५		बाय विरुद्ध संघ ब			
	९	संघ अ विरुद्ध संघ क	६/०५/२०२०	सकाळी ७:००	१
	१०	संघ इ विरुद्ध संघ ड	६/०५/२०२०	सकाळी ७:००	२

स्पर्धेमध्ये सहभागी होणाऱ्या संघांची संख्या जास्त असेल तर साखळी पद्धतीने सामन्यांची संख्या खूपच जास्त होते अशावेळी वेगवेगळ्या पद्धतींचे एकत्रीकरण करून ही संख्या कमी केली जाते. सामने घेण्याच्या इतर पद्धती.

१. बाद - साखळी स्पर्धा :

या स्पर्धा पद्धतीमध्ये प्रथम उप-उपांत्य किंवा उपांत्य फेरीपर्यंत बाद पद्धतीने सामने घेऊन त्या नंतर साखळी पद्धतीचा अवलंब केला जातो

२. साखळी - बाद स्पर्धा :

या स्पर्धा पद्धतीमध्ये प्रथम साखळी पद्धतीने सामने घेतात व नंतर चार उत्तम संघांमध्ये साखळी पद्धतीने सामने घेतले जातात.

३. साखळी - साखळी स्पर्धा :

या स्पर्धा पद्धतीमध्ये प्रथम स्पर्धेत सहभागी संघांचे चिड्ठ्या टाकून चार गट केले जातात व प्रत्येक गटात साखळी पद्धतीने सामने घेऊन त्या गटांतील सर्वोत्तम संघांची निवड करून त्या चार

संघांमध्ये पुन्हा साखळी पद्धतीने सामने घेतले जातात.

आंतरकुल वार्षिक क्रीडा सप्ताह व गुणगौरव

वरील प्रमाणे वर्षभर वेगवेगळ्या पद्धती वापरून आंतरकुल स्पर्धांचे आयोजन केल्यानंतर आणि वर्षाच्या शेवटी क्रीडा सप्ताहाचे आयोजन करता येते. अशा प्रकारे अनेक शाळांमधून वार्षिक क्रीडा सप्ताह आयोजित केले जातात, आंतरकुल स्पर्धांचा देखील तशाच प्रकारे क्रीडा सप्ताह असून केवळ या दरम्यान घेण्यात येणाऱ्या स्पर्धा आंतरकुल असतात. या क्रीडा सप्ताहाच्या शेवटी वार्षिक गुणगौरव कार्यक्रम देखील घ्यावा व सर्व गुणी विद्यार्थ्यांचे कौतुक करावे. संपूर्ण क्रीडा सप्ताहामध्ये भरगच्च स्पर्धांचे आयोजन करावे. क्रीडा सप्ताहाच्या शेवटच्या दिवशी गुणगौरव व बक्षीस वितरणाचा कार्यक्रम आयोजित करावा. हा क्रीडा सप्ताह व गुणगौरव कार्यक्रम आयोजित करण्यासाठी खालील सूचना लक्षात घ्याव्या.

साधारणपणे वर्षाच्या शेवटी क्रीडा सप्ताह आयोजित करावा ज्यामध्ये काही सांघिक खेळ, वैयक्तिक खेळ व ऍथलेटिक्सचा समावेश असावा.

वार्षिक क्रीडा सप्ताहाचे शेवटी वार्षिक बक्षीस वितरण समारंभ आयोजित करून विजयी संघांना व खेळाडूंना बक्षीस देऊन त्यांचे कौतुक करावे. प्रत्येक कुलाच्या संपूर्ण वर्षभराच्या विविध आंतरकुल स्पर्धेमधील कामगिरीच्या आधारे अंतिम निर्णय घोषित करावा.

वार्षिक बक्षीस वितरण समारंभाकरिता नामवंत खेळाडूला आमंत्रित करून त्यांच्या हस्ते बक्षीस वितरण करावे त्याखेळाडूमुळे शाळेतील विद्यार्थ्यांना प्रेरणा मिळते.

हा कार्यक्रम आयोजित करतांना कार्यक्रम पत्रिका तयार करावी. सर्व साधारणपणे क्रीडा

महोत्सवांचे उद्घाटन व समारोप ऑलिंपिकच्या धर्तीवर केले जाते.

आंतरकुल स्पर्धा कार्यक्रम पत्रिका

आंतरकुल स्पर्धा आयोजन करत असताना दरवेळी कार्यक्रम पत्रिका तयार करावी ज्यामध्ये त्या स्पर्धेचे उद्घाटन, सामने व बक्षीस वितरण कार्यक्रमाचे योग्य वेळापत्रक व नियोजन असावे. ऑलिंपिकच्या धर्तीवर क्रीडास्पर्धा कार्यक्रमाचे आयोजन करण्याकरीता खाली कार्यक्रम पत्रिकेचा नमुना दिला आहे.

अ) आंतरकुल स्पर्धा उद्घाटन

- पाहुण्यांचे आगमन
- ध्वजारोहण
- राष्ट्रगीत व मानवंदना
- ध्वजासमोर खेळाडूंचे एकत्रीकरण
- क्रीडा ज्योतीचे आगमन व पाहुण्यांच्या हस्ते मुख्य क्रीडाज्योतीचे प्रज्वलन
- शाळेतील सर्वोत्कृष्ट खेळाडूच्या नेतृत्वात स्पर्धेचा शपथविधी (सर्वोत्कृष्ट खेळाडूने शपथ सांगावी व त्याच्या पाठोपाठ इतर सर्व खेळाडूंनी शपथ घ्यावी).
- प्रमुख पाहुण्यांनी स्पर्धेचे उद्घाटन झाल्याचे घोषित करावे तसेच खेळाडूंना मार्गदर्शन करावे.
- वेळापत्रकानुसार क्रीडा कार्यक्रम सुरू करावा.

ब) बक्षीस वितरण समारंभ

- पाहुण्यांचे आगमन
- राष्ट्रगीत व मानवंदना
- प्रमुख पाहुण्यांसमोर निवडक स्पर्धांचे आयोजन
- वेळोवेळी झालेल्या क्रीडाबाबींचे विजय

सोपानावर पाहुणे, पालक, माजी विद्यार्थी व काही शिक्षकांच्या हस्ते पदक वितरण.

- वेळापत्रकानुसार शेवटच्या क्रीडाबाबीची स्पर्धा संपल्यावर ध्वजासमोर खेळाडूंचे एकत्रीकरण
- पाहुण्यांचे स्वागत व सत्कार
- कार्यक्रमाची प्रस्तावना व वर्षभर झालेल्या आंतरकुल स्पर्धेच्या अहवालाचे वाचन (अहवालामध्ये संपूर्ण वर्षभरात झालेल्या आंतरकुल व क्रीडा सप्ताहातील स्पर्धांचे विवरण असावे)
- अहवाल वाचन झाल्यानंतर कुल प्रमुख विद्यार्थ्यांने आंतरकुल स्पर्धेच्या अंतिम गुणपत्रकाचे वाचन करून त्यानुसार प्रत्येक कुलाच्या क्रमांकाची व वर्षभरातील सर्वोत्कृष्ट

घोषणा करावी.

- बक्षीस वितरण
- प्रमुख पाहुण्यांचे मनोगत व या शैक्षणिक वर्षातील आंतरकुल स्पर्धेचा संपन्न झाल्याची घोषणा
- मुख्याध्यापकांचे अध्यक्षीय भाषण
- वंदेमातरम् गान
- ध्वजावतरण समारंभ
- विसर्जन

डॉ. महेश देशपांडे

सहाय्यक प्राध्यापक, महाराष्ट्रीय मंडळाचे चंद्रशेखर आगाशे
शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय, पुणे ३७
ईमेल : maheshdeshpande@agashcollege.org

संदर्भ : आरोग्य व शारीरिक शिक्षण कार्यगट सदस्य, पाठ्यपुस्तक मंडळ. (२०१५-१६). शारीरिक शिक्षण हस्तपुस्तिका. (आ. व. शा. शि. समिती, संपा.). प्रभादेवी मुंबई: पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ.
गोडबोले, भ. स. (२०१४-१५). क्रीडा स्पर्धा आयोजन नियोजन (२ आ.). पुणे: सुविचार प्रकाशन पुणे.

